

RECENZE KNIHY: INFORMAČNÁ ETIKA VO VZŤAHOCH ČLOVEKA A INFORMÁCIE V INFORMAČNEJ VEDE

REVIEW: INFORMATION ETHICS IN HUMAN-INFORMATION RELATIONS IN INFORMATION SCIENCE

Michal Černý

*Katedra informačných štúdií a knihovníctví,
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita*

STEINEROVÁ, Jela. 2024. Informačná etika vo vzťahoch človeka a informácie v informačnej vede. Bratislava: vyd. UK 2024. 251 s. ISBN 978-80-223-5772-2. Dostupné na URL: https://stella.uniba.sk/texty/FIF_JS_inf_etika_clovek-informacie_inf_veda.pdf

Profesorka Jela Steinerová v roce 2024 vydala knihu *Informačná etika vo vzťahoch človeka a informácie v informačnej vede* (vydavateľom je Univerzita Komenského v Bratislave). Predstavuje originálnu konceptualizáciu informačnej etiky, spojuje teoretické silne procesuálne pojetí a originálny prístup k interpretácii delfskej štúdie, ktorá tváří empirickou bázu textu.

MÍSTO ÚVODU

Dříve, než se ponoříme do vlastní recenze, vnímám jako důležité zmínit tři předběžné poznámky, které rámuji můj přístup k předloženému rukopisu, kterému bych se na následujících řádcích rád věnoval.

Téma informační etiky patří mezi oborově jádrové perspektivy a velká část oborových vysokých škol právě informační etiku vyučuje již v bakalářském studijním programu. A asi každý, kdo téma na univerzitní úrovni vyučoval, musel narazit na problém konceptualizace takového kurzu. Tedy jakým způsobem ho pojmut tak, aby vytvářel skutečně myšlenkově náročné a předatelné mentální i konativní schéma, se kterým budou studující odcházet (pokusení teoretika), a současně jak z něj neučinit přehled zajímavých příkladů, které mezi sebou souvisejí jen volně a budou doplňovány jen drobným rámováním bez konzistentního

teoretického zázemí (pokušení praktika). Domnívám se, že kniha profesorky Jely Steinerové těmto dvěma pokušením odolala a do prostředí česko-slovenské informační vědy přináší – v mnoha ohledech – pozoruhodný a přínosný text.

Druhou poznámkou je, že přestože mé myšlenkové pozice jsou oproti těm autorky odlišné (místo informační etiky bych psal etiku informace, místo člověka a informace bych měl inforga v infosféře), více kotvené v pojetí Luciana Floridiho, toto „tradičnější“ pojetí přináší řadu významných výzev a perspektiv. Specifické traktování textu a jeho promyšlená semknutost umožňuje však reflektovat informační etiku natolik zajímavě, že ho má smysl číst i z pozice, kterou Jela Steinerová vymezuje. Myslím, že se autorce v tomto „klasickém schématu“ daří jít – v pozitivním slova smyslu – až na hranu možného.

Třetí poznámka je čistě osobní – měl jsem možnost recenzovat rukopis předloženého textu, takže se k němu mohu vracet s jistým časovým odstupem. Současně jsem měl svého času ambici text na podobné téma sám napsat. A jsem rád, že kniha je napsaná natolik kvalitně, že se mohu soustředit na jiná témata, protože předložený text je v česko-slovenském prostředí v mnoha ohledech zásadní a unikátní, tvoří určitou mentální rapturu, ke které se budeme pravděpodobně ještě mnoho let vracet.

Profesorka Steinerová připravila monografii, která se věnuje tématu informační etiky v hloubce, systematickosti a metodologické ukázněnosti ve slovenském, respektive českém prostředí unikátním způsobem. Lze souhlasit se závěrem úvodu textu, že kniha poslouží jak odborníkům z oblasti informační vědy, tak také doktorandům, výzkumníkům či studentům. Text kombinuje systematické, encyklopedické vhledy do dílčích oblastí s vlastní výzkumnou prací a zkušeností, s metodologickými analýzami, a především s výsledky delfské studie, kterou autorka prováděla a jejíž výsledky tvoří určité dovršení celého textu.

Specifický rukopis autorky se projevuje například v systematickém navazování na předchozí vlastní výzkumy – autocitace zde nejsou snahou o akademickou navoněnost nebo bezúčelné zvyšování akademického dopadu autorky, ale přihlášením se k určitému stylu práce, přemýšlení. Je v nich patrné postupné zrání pojetí a konceptualizace tématu, které tvoří svébytný literární přístup autorky.

Druhým signifikantním rukopisným znakem je schopnost autorky vidět za reference; způsoby interpretace kontextů nebo autorů často dokládají (diskrétně implicitně) její zkušenost

s konkrétními lidmi, jejich výzkumy, chápáním informační vědy. Je v něm „vidět za text“ dílčích autorů, takže vzniká plastické dílo s manifestovanou autorskou zkušeností.

S tím souvisí i třetí podstatná charakteristika textu – nejde o knihu o informační vědě, popsanou z pozice nezaujatého pozorovatele, ale o text vznikající z jejího středu, v tomto ohledu jako by navazovala stylem na texty Davida Bawdena a dalších klíčových osobností oboru.

OBSAH KNIHY

Kniha je strukturována úvodem a závěrem, mezi nimiž se nachází pět obsahových kapitol. Každá má vlastní úvod a závěr, takže text je možné číst jak souvisle, tak se zaměřit pouze na vybrané téma a v něm postupovat do hloubky. V recenzi nebudu pracovat s detailním popisem jednotlivých kapitol, ale rád bych u každé upozornil na nějaký její výrazný rys nebo téma k další úvaze.

První kapitola se soustředí na téma konceptuálních východisek informační etiky. Ocenil bych v ní zdůvodnění vymezení se vůči Floridiho koncepci (širší a vlastně ne-oborové), kapitola současně představuje velice dobrý přehled klíčových autorů vztahujících se k informační etice. Rád bych zde zdůraznil, že pro autorku je evidentně důležité se ve vztahu k tématu opírat i o četné česko-slovenské autory a kontexty. V tomto ohledu plní určitou encyklopedickou funkci v dobrém slova smyslu. Klíčovým bodem kapitoly je obrázek č. 4, který popisuje *Konceptuální model etického kontextu informačních interakcí*, u něž je podstatné to, že informační etiku neizoluje, ale staví do širšího rámce informačních interakcí, tvořivosti a informační gramotnosti. Překročení hranic oborového chápání informační etiky autorce umožňuje tento „tradiční přístup“ ponechat „oborovým“ a současně ho uchopit způsobem, který je aktuální, odpovídá reálným tématům informačního chování a dává prostor pro vlastní výzkum. V tomto bodě je možné vidět jasné teoretické zasazení celé práce, o které se bude autorka dále opírat.

Druhá kapitola se věnuje tématu, na první pohled nesourodému, totiž definici informace. Autorka postupně prochází běžné směry definování informace až k jednotné teorii informace, aby ukázala, že takové pojetí je obtížně udržitelné a nepříliš praktické. Říká: „*Je to komplexný koncept prejavujúci sa v rôznych rozmeroch, prístupoch a teóriách. Aj keď neexistuje unitárna definícia informácie, je potrebné ďalej skúmať kontexty, vlastnosti a teórie informácie.*“ (s. 94). Právě zde můžeme vidět zásadní akcent kapitoly; definovat informaci jako entitu je nemožné,

musíme zmeniť premýšľanie v tom slova smyslu, že sa viac presuneme k interakčným procesuálnym modelom zdôrazňujúcim zásadnú povahu kontextu a vlastností daného prostredia, v ktorom s informaciami pracujeme. Dalo by sa skoro říci, že bychom mohli (konečne!) prejsť od snahy definovať informácie k informačným interakciám v informačnom prostredí.

Z prvých dvoch kapitol je tak vytvorený základný teoretický koncept neentitného vymezovania informačnej etiky, ktoré môže vyústiť v kapitolu zaměřenou na výskumy v informačnej etike. Práve toto pojetie sa stáva určitým vodítkom pro výstavbu celej kapitoly – autorka prechádza postupne „tradičnejší“ výskumné prístupy, metodologie a designy, popisuje je s empatickou jemnosťou, ale je patrné, že celá kapitola postupne musí vyústiť v konceptualizáciu vlastného výskumného prístupu obtiskujúciho sa do interpretačného rámca delfskej štúdie.

Následujúca kapitola je štrukturovaná pomocou modelu informačného chovania (obr. 4 citovaný výše), prechádza jednotlivé oblasti, v ktorých sa etika v informačnom chovaní uplatňuje, a dáva ju do súvislosti s novšími a novými výskumnými prístupy i teoretickými modely. Pokiaľ predchádzajúce tri kapitoly boli do značnej miery formou kanonických encyklopedických prístupov tvorivo zasadených do vlastného pohľadu a vlastného presvedčenia o informačnej vede, táto kapitola sa snaží o určitú aktualizáciu, vyrovnanie sa s tým, čo sa v informačnej vede deje teraz a teraz.

Záverová kapitola sa venuje delfskej štúdii, ktorú v rokoch 2021–2022 autorka realizovala v rámci projektu VEGA s česko-slovenskými expertami. Kapitola jednak popisuje metodológiu a výskumný design, ale predovšetkým shrňuje dôležité výsledky a dáva ju do súvislostí a modelov informačného chovania. Zdôrazňuje, že informačná etika je súčasťou informačného chovania, že ide o propojené fenomény, na ktoré nie je vhodné ani možné pozerieť celkom oddelené. Táto časť textu je spojená s radou modelov a diagramov, ktoré môžu byť pre výskumníky v rôznych oblastiach cenným zdrojom inšpirácie pre výskum i vlastný kritický vymedzenie sa voči nemu. V tomto ohľade sa domnívam, že má text veľmi dobrý citačný potenciál.

ZÁVĚREČNÝ POHLED

Predložený text Jely Steinerovej predstavuje v mnoha ohľadoch obdivuhodné dielo. Autorke sa podarilo nájsť koncept informácie etiky, ktorá nepôsobí neatraktívnym dojmom, naopak dokázala originálnym spôsobom tému uchopiť, ako teoretickou konceptualizáciou, tak aj výskumne. Text napísaný originálnym spôsobom z vnútra informačnej vedeckej komunity je ako

pečlivým encyklopedickým textem (tj. nejde jen o navršení autorů, ale o pečlivě vytvořený a provázaný celek), tak tvůrčím způsobem uchopeným myšlenkovým celkem. Pokud jsem v úvodu recenze předeslal, že nemám potřebu artikulovat vlastní knihu na toto téma, věřím, že je nyní zřejmé proč – předložený text je poctivým, pečlivým, originálním vymezením problematiky, který vychází z „klasických pozic“ přelomu století, ale zásadním způsobem je překračuje. Vzniká kniha, ke které se bude muset každý, kdo téma informační etiky v různé podobě přednáší, vztahovat, vymezovat se vůči ní nebo na ni navazovat.

Přestože některé prvky v textu nejsou zcela jednoduše srozumitelné („cibulové diagramy“), myslím, že patří natolik mezi specifické vyjadřovací prostředky autorky, že si zaslouží v textu zůstat a čtenáři bude stát za to nad nimi kriticky přemýšlet. Text evidentně nevznikal rychle, jsou v něm patrné vrstvy promýšlení, postupný myšlenkový vývoj, některé skoky a kroky, které nejsou možná snadno pochopitelné zvenčí (například kapitola č. 2 je zásadní, ale nevím, zda pro běžného čtenáře snadno zařaditelná), ale to vše patří k jeho specifickému étosu, k tomu, co čtenáři nakonec nabídne pohled na to, co ve středoevropském prostoru znamená „dělat informační vědu“ (s vědomím toho, většina referencí je zahraničních a i sama autorka je do mezinárodního prostředí silně zapojena).

Otázkou je, zda by celý text neměl šanci na větší ohlas, pokud by byl napsaný anglicky. Po mém soudu asi nejvíce diskutabilní je to, jakým způsobem se autorce daří pracovat s generativní umělou inteligencí a její reflexí. Myslím, že vzhledem k času práce na knize se autorka ocitla na určitém rozhraní, kdy na jedné straně je silný pevný základ „lidství“ a na straně druhé potřeba doplňovat a konceptualizovat téma umělé inteligence, která však má někdy rozměr určitého přílepku nebo doplnění, není ani integrální součástí výkladu, ani interpretačního rámce, které Jela Steinerová jinak systematicky a pečlivě dodržuje a buduje.

Gratuluji autorce ke knize, kterou není potřeba doporučit ke čtení, neboť ji každý relevantní čtenář přečíst „musí“. Příjemnou skutečností je, že si knihu může každý stáhnout online ze stránek UK v Bratislavě (https://stella.uniba.sk/texty/FIF_JS_inf_etika_clovek-informacie_inf_veda.pdf). Více než 250 stran se v tomto případě nečte úplně snadno a rychle, ale možná i občasná komplikovanost textu vytváří určitý vstup do intelektuálního světa, který profesorka Steinerová nechává během četby své čtenáře obývat.

POZNÁMKA O AUTOROVI

Michal Černý

Michal Černý pôsobí ako odborný asistent a výzkumník na Katedře informačních studií a knihovnictví na FF MU v Brně. Vystudoval učitelství fyziky, informatiky a teologické nauky, doktorát obdržel za práci *Proměna filozofie edukace v infosférické době* ze sociální pedagogiky. Ve své práci se soustředí na vztah filosofie informace a filosofie výchovy, technologie ve vzdělávání a učící se společnost. Je autorem řady knih a výzkumných článků. Od roku 2023 je zástupcem vedoucího katedry.

E-mail: mcerny@phil.muni.cz